

THORDAY ATTILA:
A „BÖLCSESSÉG ÉS KINYILATKOZTATÁS LELKE”
(EF 1,17) KIFEJEZÉS ÉRTELMEZÉSE A HELLENIKUS ZSIDÓ
BÖLCSESSÉGI IRODALOM TÜKRÉBEN

Problémafelvetés, status questionis, kutatási módszer

Az Efezusi levél 1,17-ben olvasható πνεῦμα σοφίας καὶ ἀποκαλύψεως kifejezés értelmezésénél elsődlegesen az a kérdés merül fel, hogy kiről van szó. Ha elsődlegesen Istenre vonatkozik, vagyis a Szentlélekről van szó, akkor „bölcesség és kinyilatkoztatás Lelkének” kell fordítanunk; ha azonban jelen esetben a πνεῦμα-t az ember antropológiai összetevőjeként értelmezzük, magyarul „bölcesség és kinyilatkoztatás lelkét” kell írunk. Hogy e kérdés az egzegéták körében sem egyértelműen megoldott, azt az eltérő felfogások bizonyítják.¹

Vizsgálatainkat kezdjük a szűkebb szövegkörnyezettel, ahol az apostol a keresztségre utalva kimondottan Isten Szentlelkét említette (1,13), ugyanis a névelő (τῷ) és a melléknév (ἀγίῳ) kellő meghatározottságot ad a πνεῦμα-nak, amelyet a *megpecsételtetek* (ἐσφραγίσθητε τῷ πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας) ige még egyértelműbben az isteni Személyre vonatkoztat.² A 17. versben azonban a πνεῦμα névelő nélkül hangsúlytalanná válik, hogy a bölcesség és a kinyilatkoztatás fogalmai kerüljenek a központba.³

A továbbiakban az Ef 1,17 versben olvasható πνεῦμα σοφίας καὶ ἀποκαλύψεως kifejezés párhuzamait a Corpus Paulinum írásai között keressük. A Galatákhöz írott levelet olvasva (különösen a 3,14-29) megbizonyosodunk, hogy ott az „ígéret lelke” és a „Lélek ígérete” nem választható el egymástól, hanem egyetlen valóság két oldala. A Róm 8,15 egyetlen mondatában a teológiai értelmezésnek megfelelően kis- és nagybetűvel is fordítjuk a πνεῦμα szót: *Nem a szolgaság lelkét kaptátok, hogy ismét félnetek kelljen, hanem a fiúvá fogadás Lelkét.*⁴ A Rómaiakhoz írott levélben olvashatjuk: *Isten a kábultság lelkét bocsátotta rájuk* (11,8, vö. Iz 29,10). A Timóteusnak írott második levélben szintén találunk egy olyan mondatot, ahol az értelmezésnek megfelelően a

¹ Mindkét oldalon neves szakértők sorakoznak. A „bölcesség Lelke” értelmezés mellett foglal állást: LINCOLN, A. T.: Ephesians, 56; BARTH, M.: Ephesians 1–3, 148; SCHLIER, H.: La lettera agli Efesini, 106. A „bölcesség lelke” antropológiai színezetű értelmezés mellett szól: ABBOTH, T. K.: A Critical and Exegetical Commentary, 28; BOUTTIER, M.: L’Épître de St Paul aux Ephésians, 82.

² Vö. Bouttier, M.: L’Épître de St Paul aux Ephésians, 75.

³ Bouttier ezt a következőképpen fogalmazza meg: „La tournure permet l’enchaînement de deux virtualités: l’Esprit promis pour les temps messianiques, une fois donné, devient le garant et le gérant de l’accomplissement de la promesse en sa totalité, l’entrée en possession de l’héritage.” (L’Épître, 75).

⁴ Így írja a *Traduction Oecumenique de la Bible* (a továbbiakban TOB) és a feltehetően azokból készült kiadások (pl. a Magyar Bibliatanács megbízásából a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1994). Ezzel szemben a *Bible de Jerusalem* és az alapján készült kiadások a „fogadott fiúság lelkét” írják. Hasonló jelenség figyelhető meg az 1Jn 4,6 fordításánál: a TOB „l’Esprit de la vérité et l’esprit de l’erreur”-t ír, míg a BJ, a New Revised Standard Version (angol) és a CEI (olasz) fordítások mindkét esetben „lelket” írnak (a német nyelvű fordítások ebből a szempontból nem vizsgálhatók).

πνεῦμα-t kis- illetve nagybetűvel írva adja vissza a fordítás: *Nem a félelemnek lelkét adta nekünk az Isten, hanem az erő, a szeretet és a józanság Lelkét* (1,7).⁵

Jelen tanulmányunk célja, hogy az Efezusi levél 1,17-ben olvasható πνεῦμα σοφίας καὶ ἀποκαλύψεως kifejezés gazdag tartalmának megvilágításához kitekintést tegyünk a „bölcesség lelke” és a „kinyilatkoztatás lelke” bibliai fogalmak ószövetségi hátterének föltárása segítségével.

I. A „bölcesség lelke” és Isten megismerése az ószövetségi írások szerint

I.1. A „bölcesség” bibliai fogalma

Isten megismerésében miért tartja fontosnak az apostol a „bölcesség lelkét”? Honnan ered a kifejezés, és mit foglal magában? A következőkben ezekre a kérdésekre keressük a választ.

Fohrer írása mindmáig a legátfogóbb tanulmánynak számít ebben a témában,⁶ amihez csak egyetlen kiegészítést teszünk annak érdekében, hogy az Ef 1,17 vers tartalmi gazdagságát jobban föltárhassuk.

A „bölcességet”-et jelentő **hokmāh** (חֹכְמָה) héber szó használatának története van már a bölcességi irodalom kialakulása előtt is. A Kivonulás könyvének 31. fejezetében az ember profán ismereteivel, kezűgyességével kapcsolatban a következőket olvassuk:

- ¹ καὶ ἐλάλησεν κύριος πρὸς Μωυσῆν λέγων ¹ *És beszélt az ÚR Mózeshez, mondván:*
- ² ἰδοὺ ἀνακέκλημαι ἐξ ὀνόματος τὸν Βεσεληλ τὸν τοῦ Ουριου τὸν Ωρ τῆς φυλῆς Ιουδα ² *Íme, név szerint elhívtam Becalélt, Húr fiának, Úrinak a fiát Júda törzséből.*
- ³ καὶ ἐνέπλησα αὐτὸν πνεῦμα θεῖον σοφίας καὶ συνέσεως καὶ ἐπιστήμης ἐν παντὶ ἔργῳ ³ *Betöltöttem őt a bölcesség isteni lelkével és értelemmel és képességgel mindenféle munkálatra,*
- ⁴ διανοεῖσθαι καὶ ἀρχιτεκτονῆσαι ἐργάζεσθαι τὸ χρυσίον καὶ τὸ ἀργύριον καὶ τὸν χαλκὸν καὶ τὴν ὑάκινθον καὶ τὴν πορφύραν καὶ τὸ κόκκινον τὸ νηστὸν καὶ τὴν βύσσον τὴν κεκλωσμένην ⁴ *hogy terveket készítsen az arany, az ezüst és a réz feldolgozására,*
- ⁵ καὶ τὰ λιθουργικὰ καὶ εἰς τὰ ἔργα τὰ τεκτονικὰ τῶν ξύλων ἐργάζεσθαι κατὰ πάντα τὰ ἔργα ⁵ *foglalatba való kövek vésésére, fafaragásra és mindenféle munka elvégzésére.*
- ⁶ καὶ ἐγὼ ἔδωκα αὐτὸν καὶ τὸν Ελιαβ τὸν τοῦ Αχισαμαχ ἐκ φυλῆς Δαν καὶ παντὶ συνετῶ καρδίᾳ δέδωκα σύνεσιν καὶ ποιήσουσιν πάντα ὅσα σοι συνέταξα ⁶ *És most melléje állítom Eliabot, Ahiszamák fiát a Dán törzséből. És értelmet adok minden értelmes ember szívébe, hogy el tudják készíteni mindazt, amit megparancsoltam neked:*
- ⁷ τὴν σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου καὶ τὴν κιβωτὸν τῆς διαθήκης καὶ τὸ ἱλαστήριον τὸ ἐπ’ αὐτῆς καὶ τὴν διασκευὴν τῆς σκηνῆς ⁷ *a kinyilatkoztatás sátrát, a szövetség ladját...*

⁵ Érdekes módon jelen esetben fordítva van, mint előbb megfigyelhettük: a TOB írja kisbetűvel és a BJ nagybetűvel.

⁶ FOHRER, G.: „σοφία” in TWNT VII, 476-483.

A szöveg Septuaginta szerinti idézésével kívánunk rámutatni a (σοφία = חכמה) és az (σύνεσις = חכמה) fogalmak közötti szoros összefüggésre. A bölcsességi könyvek írásaiban azután egyre inkább erkölcsi tartalommal telnek e kifejezések.⁷

A bölcsék arra a meggyőződésre jutottak, hogy Isten akaratában létezik egy immanens, világra vonatkozó ősi rend, amelyet az embernek azért meg kell ismernie, hogy integráns részét képezhesse, s így ne idegenül éljen az Isten által alkotott világban.⁸

A továbbiakban nagy vonalakban fölvezetjük, hogyan alakult és változott a választott nép gondolkodása a bölcsességről attól kezdve, hogy az ember, tapasztalatait latba vetve választ keres az élet különféle helyzetei által fölvetett kérdésekre, addig a pontig, hogy képtelenségét megvallva végül Istenhez, az emberi „bölcsesség forrásához” fordul.⁹

I.2. A bölcsesség és istenismeret a Bibliában

I.2.1. A Példabeszédek könyve

Elsőként a Példabeszédek könyvét mint a bölcsességi írások legősibb bibliai gyűjteményét tanulmányozzuk.¹⁰

„Az izraelita bölcsesség hosszú történetének gyökerei valószínűleg a család, illetve nemzetség életébe nyúlnak vissza.¹¹ Gyermekkorban az apa tanítja fiát mindarra, ami szükséges az ember boldogulásához, sikeres életéhez (vö. 19,13.18; 29,17); később egy választott mester töltheti be ezt a segítő szerepet. A tanítványnak ne saját eszére hagyatkozzon, hanem bízson az Úrban (2,3-5) és kérje ki a bölcsék tanácsát (12,15; 26,12; 28,26), fogadja meg az intést (10,8.17; 12,1; 13,1.18). A 10,1– 22,16 fejezetek mondásai tehát a természetes emberi viselkedés normáit fogalmazzák meg, amit röviden úgy foglalhatnánk össze, hogy a bölcsességre törekvő tanítvány alázatos és tanulékony (lásd 16,18; 18,12; 29,13).

A bölcsességi gondolkodás középpontjában az egyén sorsa áll; a bölcsességi irodalom olyan életszabályokat kíván megfogalmazni, amely minden ember számára örök igazság. Mégis, mivel egy ország uralkodójának bölcsessége nagyban befolyásolja az illető nép boldogulását, Izraelben is különös figyelmet szentelnek a király és hivatalnokai képzésében. A fáraót a napisten fiának tekintő egyiptomi felfogással ellentétben az izraelita bölcsességi mondások mindvégig úgy szemlélik a királyt, mint aki minden más halandóhoz hasonlóan szintén Isten alárendeltje.¹²

⁷ A példabeszédek könyve így tanít: *Az értelmes ember szívében bölcsesség lakik* (14,33), illetve ugyanez más megfogalmazásban így olvasható: *A bölcs szívű értelmesen beszél* (16,23). A kifejezések szinonim jelentéséről árulkodik a következő mondás: *Az értelmes ember ajkán bölcsesség található* (10,13).

⁸ Vö. GILBERT, M.: „L'éloge de la Sagesse”, *Revue Théologique de Louvain* 5 (1974), 346.

⁹ A bölcsességről alkotott felfogás a Biblián belüli alakulásáról lásd ALONSO SCHÖKEL, L. – VÍLCHEZ LINDEZ, J.: *I Proverbi*, Borla, Roma 1988, különösen a 66. oldalon írottakat.

¹⁰ A könyv legősibb, Salamon korára visszanyúló gyűjteményei is merítenek a környező népek még régebbi bölcsességi írásaiból, másrészt a szöveg csak a fogság után kapta meg a kánonban szereplő mai formáját.

¹¹ RÓZSA H.: *Ószövetség keletkezése II. kötet*, Szent István Társulat, Budapest 1996, 374.

¹² Pl. *Olyan az Úr kezében a király szíve, mint a patak vize: – arra vezet, amerre akarja* (21,1).

„A királyi udvar döntő szerepet játszott a bölcsességi kultúra művelésében, ahol az írásbeliség mindennapi gyakorlata segítette a tanítás feljegyzését és továbbadását.”¹³ Egyiptommal ellentétben Izraelben azonban ez nem vezetett oda, hogy a bölcs mondások csak egyetlen (a vezető) népréteghez szólnak. A VII. századtól kezdve, de különösen a fogság utáni időben a bölcsességi kultúra megszűnik a közélet szolgálatában állni, és megnyílik a társadalom legszélesebb rétegei felé.¹⁴

A VIII. századtól megerősödő prófétai mozgalom azonban túlságosan emberinek tartja a bölcs mondásokat, és ezért általában szembehelyezkedik szemléletükkel. A próféták megérzéseit gyakran keserű tapasztalatok erősítik meg.¹⁵ Ezért újból és újból fölemelik szavukat az ilyen bölcsesség ellen.¹⁶ A próféták tehát elutasítják az immanens emberi okoskodást, hogy hallgatóik figyelmét Isten élő szavára fordítsák.

A bölcsesség és értelem együttes előfordulását megtaláljuk a Példabeszédek könyve 21,30 versében.

אֵין חֵכְמָה וְאֵין תְּבוּנָה	<i>Nincs olyan bölcsesség, nincs olyan tudomány,</i>
וְאֵין עֵצָה לְנַגֵּד יְהוָה	<i>nincs olyan tanács, amely megáll az Úrral szemben.</i>

Jeruzsálem összeomlása megerősíti a próféták fenyegetéseit: a királyi tanácsosok hamis bölcsessége pusztulásba vitte az országot. Ettől kezdve az igazi bölcsesség alapja a Törvény lesz (vö. MTörv 4,6), és „Jahve félelme” lesz életük alapja (vö. 9,10: *A bölcsesség kezdete az Úr félelme*¹⁷ – és a *Szentet ismerni, az az okosság*). Az „Úr félelme” tehát az ő igaz ismeretét jelenti, ami gyönyörködteti a lelket (2,10; vö. 8,30-31).

A Példabeszédek könyvének legkésőbb keletkezett egységében (1–9. fejezetek)¹⁸ a bölcsesség egy fiatal nő alakjában megszemélyesítve jelenik meg (חַכְמָה) mint az isteni kinyilatkoztatás közlője, aki megszólítja és hívja az embereket (1,20-33; 3,16-19; 9,1-6). A Bölcsesség meghitt kapcsolatban él Istennel¹⁹ már a világ teremtését megelőzően (8,22-29). Ez a gondolat fölidézi bennünk az Efezusi levél 1,4 versét, amelyben a világ kezdete előtti kiválasztottságunkról tanít az apostol. Életszentségre való kiválasztottságunk és az isteni bölcsesség követése tehát szoros kapcsolatban áll egymással.

A Bölcsesség kezdeményez: a város kapujának nyilvános terén, ahol a társadalmi élet mindennapjai folynak, ott foglal helyet, hogy hallassa szavát.²⁰ Mindenkihez van

¹³ RÓZSA H.: *Az Ószövetség keletkezése II. kötet*, SzIT, Budapest 1996, 375.

¹⁴ FOHRER, G.: „σοφία”, in TWNT VII, 476-483.

¹⁵ *Szégyent vallottak a bölcsek – megijedtek, zavarba jöttek. – Mit is ér a bölcsességük – ha megvetették az Úr igéjét?*(Jer 8,9; vö. Iz 29,14; 30,1)

¹⁶ Például: *Jaj nektek, kik bölcsek vagytok önszemetekben, és önmagatok előtt okosak* (Iz 5,21).

¹⁷ A bibliai masal-ok visszatérő témája a „Jahve félelme” (יְהוָה יָרֵא) kifejezés: *a bölcsesség kezdete* (1,7; 9,10); *a bölcsesség iskolája* (15,33); *az élet forrása* (14,27); *amely életben tart* (19,23); és *távol tart a bűntől* (16,6); stb. vö. Sir 1,14-18; 19,20.

¹⁸ RÓZSA H.: *Az Ószövetség keletkezése II. kötet*, 378.

¹⁹ *Én már mellette voltam, mint kedvence, és gyönyörűsége voltam minden nap, színe előtt játszadozva mindenkor* (8,30).

²⁰ GILBERT, M.: „La Sagesse personnifiée dans les textes de l’A.T.”, *Cahiers Évangile* 32, Paris 1980,

szava, hogy mindenkit Istenhez vezessen.²¹ Megtérésre szólít (pl. 1,23) és ostromozza az engedetleneket (1,24-33), miként korábban a próféták tették. A perzsa uralom idején így a megszemélyesített Bölcsesség veszi át Izraelben a próféták szerepét.²²

A Péld 1–9 fejezetekben szereplő isteni Bölcsesség azzal a tekintéllyel lép fel, mint aki Isten akaratát tárja föl az embernek, és ezért engedelmességet követel hallgatóitól.²³ Aki a Bölcsességet elutasítja, az nem jár Jahve félelmének útján (1,29), ellenben aki megtalálja, az *elnyeri az Úr tetszését* (8,35).

I.2.2. Jób könyve

A Példabeszédek könyvének 8–9. fejezetétől eltérően Jób könyve a bölcsességet dologként és nem személyként mutatja be. A 28. fejezetben olvasható, bölcsességet magasztaló költemény zárt irodalmi egységet képez, amennyiben nincs közvetlen kapcsolatban az azt megelőző párbeszéddekkel (4–27. fejezetek) és az azt követő monológgal (29–30. fejezetek). „A jelenlegi szövegösszefüggésben arról tanúskodik, hogy a bölcsesség sem Jóbtól, sem barátaitól nem várható, hanem egyedül Istentől.”²⁴ Az éneket az egész könyvre jellemző pesszimizmus hatja át: a bölcsesség útja zárva van az ember számára.

Egy kivételes ember, Elihu (Jób 32) így elmélkedik:

<p>אָמַרְתִּי ⁷ יָמִים יִדְבָרוּ וְרַב שָׁנִים יִדְעוּ חֲכָמָה:</p>	<p>⁷ εἶπα δὲ ὅτι ὁ χρόνος ἐστὶν ὁ λαλῶν ἐν πολλοῖς δὲ ἔτεσιν οἶδασιν σοφίαν</p>	<p>⁷ Azt gondoltam: Beszéljenek a korosabbak, az idősebbek pedig adják tudtul a bölcsességet.</p>
<p>אָכֵן רוּחַ-הַיָּה בְּאַנְשׁוֹ וְנִשְׁמַת שָׁדַי תְּבִינָם:</p>	<p>⁸ ἀλλὰ πνεῦμά ἐστιν ἐν βροτοῖς πνοῇ δὲ παντοκράτορος ἐστὶν ἡ διδασκουσα</p>	<p>⁸ De csak a lélek az a halandóban, a Mindenható lehelete, ami értővé teszi.</p>
<p>לֹא-רַבִּים יִחְכְּמוּ זְקֵנִים יְבִינּוּ מִשְׁפָּט:</p>	<p>⁹ οὐχ οἱ πολυχρόνιοί εἰσιν σοφοί οὐδ' οἱ γέροντες οἶδασιν κρίμα</p>	<p>⁹ Nem az idősek a bölcsek, s nem a vének értenek az ítélethez</p>
<p>לָכֵן אָמַרְתִּי שְׂמָעָה-לִי אֲחַהֲבֵה דְעֵי אֶת-אֲנִי:</p>	<p>¹⁰ διὸ εἶπα ἀκούσατέ μου καὶ ἀναγγελωῦμί ν ἃ οἶδα</p>	<p>¹⁰ Ezért azt mondom, hallgass rám, hadd mondjam el én is, amit tudok</p>

²¹ *Általam uralkodnak a királyok – és rendelkeznek igazságosan a fejedelmek. – Általam vezetnek a vezérek – és ítélkeznek igazságosan az elöljárók* (8,15-16; vö. 8,21).

²² Izajás prófétánál a *Seregek Ura* az, aki minden nemzetnek bőséges lakomát rendez a hegyen; lakomát, ahol lesz finom bor, zsíros legjava falat (25,6); Deutero-Izajás pedig Jahve nevében így prófétál: *Ti szomjaztok, gyertek a vízekre mind, és bár nincsen pénzetek, siessetek ide! Vegyetek ingyen gabonát és egyetek, vegyetek pénz nélkül bort és tejet.* (55,1); néhány száz évvel későbbi megfogalmazás szerint pedig az isteni Bölcsesség hívja az embereket, hogy táplálja őket. Vö. VANEL, A.: „Sagesse (courant de)” *DBS XI*, Paris 1986, 39.

²³ FOHRER, G.: „σοφία”, in *TWNT VII*, 480-483.

²⁴ RÓZSA H.: *Az Ószövetség keletkezése II.* kötet, 360.

1. Elsőként figyeljük meg a szakasz irodalmi szerkezetét: a 7a. vers bevezetése után olvasható a központi gondolat, majd a 10. vers továbbvezeti a gondolatmenetet. A 7b-8-9. versek koncentrikus szerkezetet alkotnak: a 9. vers a 7b. vers tagadása, és így a 8. vers kerül a figyelem középpontjába.

2. A maszoréta szöveg 'eⁿōš (שׁוֹנֵשׁ) szavát a Septuaginta βροτός-nak, vagyis „halandónak” fordítja, a šadday (שׁדַּי)-t pedig a Mindenhatót jelentő παντοκράτορ-ral.

3. Elihu kezdettől fogva kritizálja az emberi tapasztalatra építő és az atyák által hagyományozott bölcseséget. Az igaz bölcsesség csakis Isten ajándéka: lelke által (לֵּוּלָהּ illetve πνεῦμα) maga a Mindenható adja meg a tudást, az ismeretet (יָדָעַ), ami a jelen összefüggés szerint a ḥokmā^h-nak (חֻכְמָה) felel meg.²⁵ Elihú a próféták módjára²⁶ belső indítást érez arra, hogy az Istentől kapott bölcsességet megfogalmazza:

*Mert tele vagyok szavakkal,
szorongat engem belül a lélek.
Olyan már a bensőm, mint a lefojtott bor,
széthasad, mint újbortól a tömlők.*
(32,18-19)

Isten életet adó lelke (27,3; 33,4; 34,14);²⁷ tehát nem csak az ember megteremtésekor kap aktív szerepet, hanem a bölcsesség útján is az vezeteti választottjait.

Az Úr Jóbnak adott válaszában a következőket olvashatjuk (38,2):

מִי יָדָע מִצְדָּקוֹתַי בְּמִלִּין בְּלִי-דַעַת:	τίς οὐτός ὁ κρύπτων με βουλήν συνέχων δὲ ῥήματα ἐν καρδίᾳ ἐμὲ δὲ οἶεται κρύπτειν	<i>Ki akarja elhomályosítani örök rendemet értelem nélküli szavakkal?</i>
---	--	---

A fenti párhuzamba állításnál megfigyelhetjük, hogy a héber szövegben olvasható ‘ešā^h (עֶשָׂה) szónak a LXX-es szerint az Efezusi levél 1,11 versében is szereplő görög βουλή felel meg. Lévêque tanulmányozta e kifejezés ószövetségi előfordulásait;²⁸ eredményeit az alábbiakban összehasonlítjuk az Efezusi levélből kapott ismereteinkkel:

עֶשָׂה az Ószövetségben	βουλή az Efezusi levélben
Jahve terve szilárd és mindörökké fennmarad (Iz 25,1; Zsolt 33,11).	Tervét Isten jószándékában (1,9), már a világ teremtése előtt (1,4) eleve elhatározta (1,11).
A Messiás, Jahve választottja és terveinek végrehajtója, megkapja a <i>tanács lelkét</i> (Iz 11,2: עֶשָׂה לֵוִי).	Mindent Krisztus Jézus álta valósított meg (1,5) Testében, az Egyházban, amit Lelke életet (4,4).
Isten ‘ešā ^h -ja visszavonhatatlan, tévedhetetlen és megvalósulását senki meg nem akadályozhatja (Péld 19,21; Iz 14,24-26; 40,13; 46,11).	Krisztus lerombolta a zsidókat és a pogányokat elválasztó falakat, a gyűlöletet magára véve, vére által kiengesztelte kiengesztelődést szerzett (1,7; 2,5.13-18).

²⁵ Vö. Jób 37,16; 1Sám 2,3; Zsolt 73,11; Iz 28,9; Jer 3,15; (FOHRER, G.: „σοφία” in TWNT VII, 493.)

²⁶ Jeremiás például így vall: *Már azt gondoltam: nem törődöm veled, nem beszélek többé a nevében. De ilyenkor mintha tűz gyúlt volna szívemben, és átjárta minden csontomat* (20,9).

²⁷ Vö. Ter 2,7; Iz 42,5, stb.

²⁸ LÉVÊQUE, J.: *Job et son Dieu*, II. kötet, Paris 1970, 509-511.

A fenti előfordulásokon kívül az *ÚR tanácsa* (עֲצַת יְהוָה) kifejezés a Példabeszédek és a Zsoltárok könyvében gyakorta Isten embereket vezető pedagógiájával összefüggésben szerepel (Zsolt 73,24.; 107,11: Péld 1,25; 19,20-21).

Isten akaratának misztériumát az ember ki nem kutathatja: minden emberi igyekezet és fáradságos erőlködés ellenére a halandó ember a Mindenható (32,8) titkos terveit csak elhomályosítani képes (38,2). Isten saját transzcendenciájára figyelmezteti Jóbót azáltal, hogy kíméletlenül föltárja neki teremtményi mivoltából fakadó határait:

1. Időbeli végességét (38,4: *Hol voltál, amikor a világnak alapot teremtettem?*)
2. Ismereteinek hiányosságait (a 38,5– 39,2 szakaszban hétszer szerepel Isten ajkán a *yāda'* (יָדָה) ige, továbbá kétszer-kétszer a *rā'āh* (רָאָה) és a *bīn* (בֵּין), és egyszer-egyszer a *sāfar* (סָפַר) és a *šāmar* (שָׁמַר) igék – mindannyiszor számonkérésben).
3. Hatalmának határait: bár a teremtett világ neki van alávetve, mégis Isten uralkodik minden fölött. Még igazságot szolgáltatni is képtelen az ember önmaga (vö. 40,9-14).

Bár az emberre vonatkozó fenti megfogalmazások negatívak, a szöveggörnyezet figyelembe vételével azonban pozitív hatásúnak tarthatjuk: Isten ezáltal teszi lehetővé, hogy Jób az igazságra útjára jusson. Isten célja nem az, hogy összeroppantsa az embert, hanem hogy szabad személyekre jellemző módon találkozásra és párbeszédre hívja.²⁹ S lám, a mindenható Isten olyan finom figyelmeztetésekre is képesnek mutatkozik, amit a költői nyelv így fogalmaz: *A nőstény oroszlánnak zsákmányt ejt, – kielégíti az oroszlánkölyök éhségét* (38,39); *szabadon bocsátja a vadszamarat, – kioldja a zebra kötelét* (39,5). Végül a Teremtő mindentudása és mindenható nagysága láttán Jób meghajol: *Tudom, hogy mindent megtehetsz, és nincs olyan szándékod, amelyet meg ne valósíthatsz.* (42,2) Majd megvallja, hogy helytelen gondolkodásával és szavaival elfedte Isten örök tervét: *Ki merné elhomályosítani az örök rendet tudatlanul?* (42,3) A Jób bűnvallomásából³⁰ vett fenti mondat megfogalmazása – mivel szinte szó szerint megegyezik – feleletként mutatkozik Isten korábbi számonkérésére: *Ki akarja elhomályosítani örök rendemet értelem nélküli szavakkal?* (38,2)³¹

Jób könyvének utolsó fejezetei a pusztán emberi okoskodás zsákutcáját mutatják be. A szenvedés problémájára ugyan nem képes feleletet adni, de mivel az embert nem önmagában tekinti, megnyitja a megoldás kapuját. Bűnbánatot tartva Jób így vall: *(Azelőtt) csak hírből hallottam felőled, most azonban saját szememmel láttalak.* (42,5)

Jób most már nem csak hallomásból tud Istenről; főleg nem csak a hagyományos zsidó bölcsességi tanítás szerint ismeri Istent, hanem bibliai értelemben, vagyis teljes lényével ragadja meg és úgy „ismeri” őt.³² Ez az istenlátás Jób minden korábbi vágyát és

²⁹ Isten azt akarja, hogy teljes értékű ember álljon előtte: *Övezd föl hát derekadat férfiasan! – Én kérdezlek, te meg oktass engem!* (38,3)

³⁰ Bűnről beszélhetünk a szó legeredetibb értelmében, hiszen ha nem is morális (horizontális), de teológiai (vertikális) értelemben vétkezett Jób, amikor Istennel perlekedik (vö. Ter 3,4-6). TERRIEN, S.: *Job*, Neuchâtel 1963, 270.

³¹ Isten számonkérő szavai és Jób vallomása szinte szó szerint megegyeznek:

מִי זֶה מַחְשִׁיךְ עֲצָה בְּמַלְיָן בְּלִי-דָעַת ²38
מִי זֶה מַעְלִים עֲצָה בְּלִי דָעַת ³42

³² Izajás próféta a következőképpen fogalmazza meg Jahve üzenetét népének: *Hallván halljatok, de ne értsetek* (יִבְיִן), – *látván lássatok, de ne ismerjete* (יִדְעוּ)! – *Tedd kövérré e nép szívét, – tedd sükketté a fülét, – és kösd be a szemét, – hogy szemével ne lásson, – fülével ne halljon, – szívével ne értsen, – és*

reményét (19,26-27) fölülmúlja.³³ Ismereteit többé nem a hagyományos tanításból veszi, hanem a próféták módjára személyes kinyilatkoztatásban részesül.

A Jób könyvéből vett szakaszokat a fentiekben azért vettük vizsgálat alá, hogy megvilágítást nyerjen az apostolnak az a fohásza, amit az Efezusi levél 1,18 versében így olvashatunk: *(Isten) világosítsa meg a ti szíveteknek szeméit* (ὀφθαλμοὺς τῆς καρδίας ὑμῶν).³⁴

I.2.3. Jézus, Sirák fia könyve

A több, mint két évszazaddal Jób könyvének keletkezése után, körülbelül 190-ben íródott mondás-gyűjteményből a bölcsesség és a törvény szoros kapcsolatáról írottakat vesszük vizsgálat alá, hogy ezáltal az Efezusi levél 1,17 vers alaposabb megértésére jussunk.

A szerző mindjárt a könyv elején leszögezi meggyőződését: *Minden bölcsességnek az Úr a forrása, – örök időkre otthon van nála* (1,1: πᾶσα σοφία παρὰ κυρίου καὶ μετ’ αὐτοῦ ἐστὶν εἰς τὸν αἰῶνα); illetve: *Csak egyetlen bölcs van, az Úr* (1,8-9: εἷς ἐστὶν σοφός ... κύριος). Az igazi bölcsességet az ember képtelen magáévá tenni; azt csak Isten tárhatja föl neki.³⁵

A hagyományt folytatva, Ben Szira megszemélyesíti a bölcsességet (24. fejezet; vö. Péld 8.; Jób 24). Úgy tekinti rá, mint akit Isten *minden más dolognál előbb teremtett* (1,4), aki otthon van nála (vö. 1,1), de akit a Teremtő Izrael népéhez rendelt (vö. 24,8).³⁶ A Bölcsesség pedig erről így vall: *Sionban kaptam lakóhelyet..., Jeruzsálemben van uralmam székhelye* (24,10-11). A szerző tanítása szerint tehát Isten jelen van népe körében, különösen a jeruzsálemi szentélyben, a hivatalos kultusz helyén.³⁷

A „bölcsesség” szónak kétféle értelmét szükséges megkülönböztetni:

1. Egyrészt Isten bölcsességét értjük alatta, aki táplálni akarja választottait (vö. 24,19). A Tóra sem más, mint az Istenre figyelő ember lelki tápláléka.
2. Másrészt aki a Törvény közvetítése által elfogadja Isten gondoskodó szeretetét, aki a Tórát az isteni pedagógia eszközének tartja, az lépcsőről lépésre előre halad az igazi bölcsesség útján; a Törvény „megtestesülése” által igaz emberi bölcsességre tesz szert.

megtérvé meg ne gyógyuljon (6,9-10). Máshol (1,3) Jahve így panaszodik: *Izrael nem ismer* (יִשְׂרָאֵל), – *népem nem ért meg engem* (לֹא יָדָעוּ). Ezek szerint Jób nem látomásban részesült (vö. Kiv 33,20), mint inkább értelmi és érzelmi, vagyis teljes emberségét megragadó megértésre jutott.

³³ LÉVEQUE, J.: *Job et son Dieu*, II. kötet, Paris 1970, 525-526.

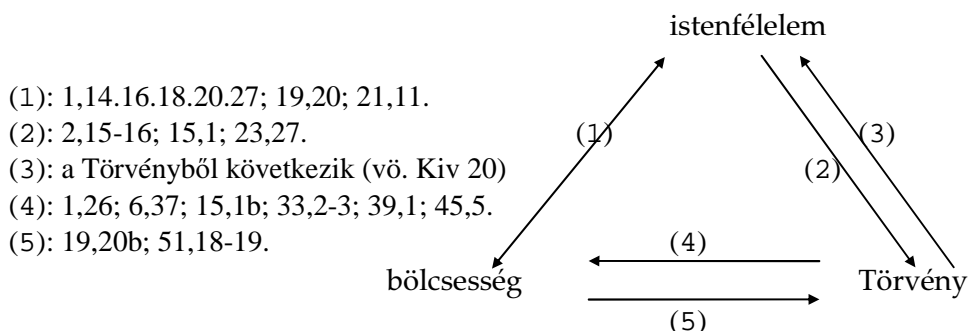
³⁴ Az igazi tudásra vezető lelki megvilágosodás pedig az apostol megfogalmazása szerint a következőkben áll: *Hogy megtudjátok milyen reménységre hívtok meg minket, milyen gazdag az ő örökségének dicsősége a szentek között, és milyen mérhetetlenül nagy az ő hatalma rajtunk, hívőkön* (Ef 1,18-19).

³⁵ *A bölcsesség gyökere ki előtt tárul fel?* (1,6: ῥίζα σοφίας τίνι ἀπεκαλύφθη) – teszi föl a szerző a költői kérdést, majd a következő versekben Isten nagylelkűségéről tesz tanúságot, amikor így ír: *Bőkezűen juttat belőle minden testnek, – ajándéku adja azoknak, akik őt szeretik* (1,10).

³⁶ Maurice GILBERT tanulmányának 331. oldalán rámutat arra, hogy Sirák fia könyvének 24. fejezete a Bölcsesség lakóhelyét a menny és a föld két szélsőségében jelöli ki, miközben az alászállás motívuma fokozott szerepet kap, amit a κατα-val kezdődő igék gyakorisága bizonyít („L’ éloge de la Sagesse”, RTL 5).

³⁷ GILBERT, M.: „La Sagesse personnifiée dans les textes de l’A.T.”, *Cahiers Évangile* 32, Paris 1980, 32.

A Ben Szira gondolkodásában felfedezhető „istenfélelem” – „bölcesség” – „Törvény” közötti szoros kapcsolatot a következő rajzzal szemléltetjük:

Izrael bölcse azért részesíti nagy tiszteletben a Tórát, mert benne megtalálja mindazt az igaz bölcességet, amit keres;³⁸ a Tóra, számára minden korábbi kinyilatkoztatás szintézisét jelenti, olyan kimeríthetetlen forrást, amely által végre a **berít**-nek megfelelő közösségben élhet Istennel.³⁹

Ben Szira azt az embert dicséri: *Aki egész lelkét (39,1: ψυχή) arra adja, hogy a Mindenható törvényét tanulmányozza..., akinek szíve (39,5: καρδία) azon van, hogy reggeltől Urát s Teremtőjét keresse..., aki az elrejtett dolgok megértésén járhatja eszét (39,7: ἐν τοῖς ἀποκρύφοις αὐτοῦ διανοηθήσεται); aki lelkét a Magasságbelihez emeli, imára nyílik ajka. Ha tetszik Urának, a Hatalmasnak, akkor eltölti az értelem lelkével (39,6: θελήσῃ πνεύματι συνέσεως ἐμπλησθήσεται αὐτός).*⁴⁰

A Tóra helyes értelmezéséhez és megvalósításához az embernek elengedhetetlenül szüksége van az Isten-adta bölcességre. Néhány évszázaddal korábban Ezekiel Isten lelkének elküldéséről prófétált mondván: *Lelkemet (יְהוָה לִי) adom belétek, és azt művelem veletek, hogy rendelkezéseim szerint járjatok, törvényeimet (מִצְוָתַי) megtartsátok és teljesítétek (36,27).*⁴¹ A prófétai hagyományban kulcsszerepet betöltő Istentől eredő lélek, és a bölcességi írások bölcessége azonban ugyanazon isteni valóságra mutatnak rá, az Ószövetség legkésőbb keletkezett írásában, a Bölcesség könyvében pedig már egyazon valóságot jelöl.

I.2.4. Bölcesség könyve

A Bölcesség könyvének szerzője kísérletet tesz arra, hogy az emberközpontú görög humanista eszméket szintézisbe hozza a teocentrikus zsidó szemlélettel.⁴²

³⁸ A bölcességi írásokra nem a legalizmus jellemző; a Krisztus előtti második századra, Ben Szira korára a Tórán már a Pentateuchus egészét értik (24,23), és nem csupán bizonyos törvény- és szabálygyűjteményeket. Vö. GILBERT, M.: „L’élage de la Sagesse”, *Revue Théologique de Louvain* 5 (1974), 345-347.

³⁹ Vö. THORDAY A.: *A szövevény mint ajándék és elkötelezettség*, Agapé, Szeged 1996, 53-66; és LARCHER, C.: *Études sur le Livre de la Sagesse*, Paris 1969, 343-344.

⁴⁰ A fentiekben a Kiv 31,3 versének LXX szerinti idézésével rámutattunk, hogy az értelem (σύνεσις) és a bölcesség (σοφία) lelke elválaszthatatlan egymástól.

⁴¹ Vö. Jer 24,7; 32,40.

⁴² Az alexandriai zsidó diaszpórában élő szerző a hellenizmus vonzókörében élő zsidó kortársait azáltal akarja megóvni a hitelhagyástól, hogy figyelmezteti őket: oktalanság a pogányok bölcességére irigyen tekinteni, hiszen az igazi bölcességet ők birtokolják. A görög kultúrát nem utasítja el eleve, hanem szintézisre törekszik: a bölcesség istennőjéről (Íziszról) kimutatja, hogy az is a mindenség Urától veszi

A könyv szerzője – az Efezusi levél írójához hasonlóan – egyetemes szemléletről tesz tanúságot: gondolataival átöleli az egész teremtést; számára Isten minden élő Istene.⁴³ Ő az, aki atyai gondviselésével kormányozza a mindenséget (vö. 14,3),⁴⁴ ám neveltség tárgyává teszi a bálványimádókat.⁴⁵ A bűnös emberiséggel szemben azonban Istent jóságosnak és irgalmasnak mutatja, akinek mindenkire gondja van (vö. 12,22). Atyái Istenét az *irgalom Urának* szólítja (9,1: κύριε τοῦ ἐλέους). Ennek megfelelően a megszemélyesített bölcsességről is, mint *emberbarát lélekről* beszél (1,6: φιλόανθρωπον γὰρ πνεῦμα σοφία; vö. 7,23).⁴⁶ Miután a szerző felsorolja ismereteinek széles körét (7,18-20), megvallja, hogy mindezt az isteni bölcsességnek köszönheti:

*Mindent megismertem, ami el volt rejtve s ami látható volt;
mert a mindeneket művészien alakító bölcsesség megtanított rá.*
(7,21)

A megismerésre vezető isteni bölcsességről a következő jelzőkkel szól a Krisztus előtti évszázadban élő szerző:

7²² ἔστιν γὰρ ἐν αὐτῇ πνεῦμα νοερόν ἅγιον μονογενές πολυμέρες λεπτόν εὐκίνητον τρανόν ἀμόλυτον σαφές ἀπήμαντον φιλάγαθον ὄξύ

²² Benne ugyanis lélek van, amely értelmes, szent, egyedülálló, sokrétű, finom, könnyed, mozgékony, átható, tiszta, világos, sérthetetlen, a jót kedveli, éles

²³ ἀκώλυτον εὐεργετικόν φιλόανθρωπον βέβαιον ἀσφαλές ἀμέριμνον παντοδύναμον πανεπίσκοπον καὶ διὰ πάντων χωροῦν πνευμάτων νοερῶν καθαρῶν λεπτοτάτων

²³ akadályt nem ismer, jótékony, emberbarát, álhatatos, szilárd, bátor, mindenható, mindent lát és áthatja a szellemet, a gondolkodó, a tiszta és a legfinomabb lényeket.

²⁴ πάσης γὰρ κινήσεως κινητικώτερον σοφία διήκει δὲ καὶ χωρεῖ διὰ πάντων διὰ τὴν καθαρότητα

²⁴ Mert a bölcsesség mozgékonyabb mint bármi, ami mozog, tisztaságánál fogva mindenén áthatol.

²⁵ ἀτιμὶς γὰρ ἐστὶν τῆς τοῦ θεοῦ δυνάμεως καὶ ἀπόρροια τῆς τοῦ παντοκράτορος δόξης εἰλικρινῆς διὰ τοῦτο οὐδὲν μεμιαμμένον εἰς αὐτὴν παρεμπίπτει

²⁵ Hiszen Isten erejének lehelete és a Mindenható dicsőségének tiszta kicsordulása; ezért nem érheti soha semmi folt.

²⁶ ἀπαύγασμα γὰρ ἐστὶν φωτὸς αἰδίου καὶ ἔσοπτρον ἀκηλίδωτον τῆς τοῦ θεοῦ ἐνεργείας καὶ εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ

²⁶ Az örök világosság kisugárzása, és az Isten működésének tiszta tükre és jóságának képmása.

A bölcsesség olyan dinamikus valóság, amiről mint *értelemmel* (νοερόν) bíró lélekről (πνεῦμα) kell beszélni.⁴⁷ *Szentnek* (ἅγιος) mondható, mivel Istentől ered és minden rossztól mentes (vö. 1,4), *egyszülött* (μονογενές), amennyiben páratlan és semmi

bölcsességét (8,3-4), és a Platón tanításában szereplő négy sarkalatos erény (8,7) szintén Istentől ered. Vö. WRIGHT, A.G.: „Bölcsesség”, in *Jeromos Bibliakommentár 1. kötet*, 33, Budapest 2002, 511.

⁴³ *Te kímélsz mindent, mert a tied* – vallja meg Istennek –, *életnek barátja* (11,26; vö. 1,13-14).

⁴⁴ *A Bible de Jerusalem* ide vonatkozó lábjegyzete felhívja a figyelmet a Vörös tengeri átkelés leírásaival (Zsolt 77,20 és Iz 43,16) való párhuzamra.

⁴⁵ *Fadarabhoz esedezik, amely törekenyebb, mint a hajó, amely viszi* (14,1).

⁴⁶ Lásd az alábbiakban idézett 7,25-26 verseket.

⁴⁷ Sztoikus filozófiai háttérrel feltételezve érthető, hogy a szerző az „értelmes” és a „szent” jelzőkkel emeli ki a πνεῦμα magasztosságát.

mással össze nem hasonlítható;⁴⁸ *sokrétű* (πολυμερές) létének gazdagsága és tevékeny hatása szerint.

A bölcsesség könyve szerzője művének már első versében arra hívja olvasóit, hogy „szeressék az igazságot” és „keressék az Urat”. A második versben szintén párhuzamosan szól arról, hogy miként Isten, úgy a bölcsesség is föltárja magát választottainak (vö. 6,13.16).

A korábbi bölcsességi írásokkal ellentétben, ahol a bölcsesség Jahve lelke tevékenységének gyümölcsként jelenik meg az emberben, a Bölcsesség könyvében – tevékenységét és hatását tekintve – az isteni bölcsesség és Isten πνεῦμα-ja minden szempontból fedik egymást:

1. Amint az *Úr lelke betölti a földkerekséget* (1,7: πνεῦμα κυρίου πεπλήρωκεν τὴν οἰκουμένην), úgy a bölcsességről is megtudjuk, hogy *erejét kifejtve elér (a világ) egyik végétől a másikig, és a mindenséget üdvösen igazgatja* (8,1: διατείνει δὲ ἀπὸ πέρατος ἐπὶ πέρασ εὐρώστωσ καὶ διοικεῖ τὰ πάντα χρηστῶσ).

2. A bölcsesség is, miként az Úr lelke, átjár minden emberi lelket (vö. 7,3), sőt minden élő (vö. 12,1).

3. Különösen is aktívnak bizonyult a próféták meghívásánál.⁴⁹

4. A Bölcsesség könyve szerint az isteni Bölcsesség (vö. 10,16-20), a korábbi megfogalmazások szerint Jahve lelke (pl. Iz 63,11.14) vezette a választott népet a pusztai vándorlás idején.

5. A bölcsességi könyvek megfogalmazásában az isteni Bölcsesség neveli és alakítja Izrael életét, csakúgy mint a fogság utáni történeti és prófétai könyvekben Jahve lelke.⁵⁰

II. A „kinyilatkoztatás lelke” és Isten megismerése

Miközben nem tévesztjük szem elől, hogy az Efezusi levél 1,17 versének sokrétű értelmét keressük, szükségesnek látszik néhány kanonikus és apokrif könyv áttekintése abból a szempontból, hogy adalékokat találjunk a „bölcsesség lelke”, a „kinyilatkoztatás lelke” és „Isten megismerése” kérdéskörének összefüggéseire.

II.1. Az ószövetségi Szentírásban

Az ἀπό és a καλύπτω összetételéből származó ige alapjelentése: (rejtett dolgokat) „feltár”, „nyilvánvalóvá tesz”, „napfényre hoz”.⁵¹ Az ebből képzett ἀποκάλυψις főnév a leleplezett, a kinyilatkoztatott igazságot vagy magát a kinyilatkoztatást jelöli.⁵²

⁴⁸ Vö. BÜCHSEL, F.: „μονογενές”, in *TWNT* IV. kötet, 1990, 747-749.

⁴⁹ *Behatolt Isten szolgálójának (Mózesnek) lelkébe* (10,16: εἰσηλθεν εἰς ψυχὴν θεράποντος κυρίου); vö. Szám 11,24-30; 24,2; 2Krón 24,20; Iz 61,1; Ez 2,2; 3,12.14.24; 8,3; 11,5; 37,1; 43,5 stb.

⁵⁰ Például Neh 9,20.30; Zak 7,12 stb. Vö. IMSCHOOT, Van: „Sagesse et Esprit dans l’A.T.”, *Revue biblique* (1938), 39-44.

⁵¹ VARGA Zs.: *Éjszövetségi görög-magyar szótár*, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1992, col. 83.

⁵² *Jézus Krisztus kinyilatkoztatása* (Jel 1,1: Ἀποκάλυψις Ἰησοῦ Χριστοῦ; vö. Gal 1,12); *az Úr kinyilatkoztatásai* (2Kor 12,1: ἀποκαλύψεις κυρίου); *(Krisztus) dicsőségének megnyilvánulása* (1Pét 4,13: ἀποκαλύψει τῆσ δόξησ αὐτοῦ) stb.

A mózesi törvényekben (a Septuaginta szövege szerint) az ἀποκαλύπτω ige még gyakran anyagi értelemben szerepel, mint például „fölfedni valakinek a meztelenségét” (Lev 18,6.7.8 stb.) vagy kibontani az asszony haját (Szám 5,18). Miután arról olvasunk, hogy *Isten megnyitotta Bálám szemeit* (Szám 22,31: ἀπεκάλυψε δὲ ὁ θεὸς τοὺς ὀφθαλμοὺς Βαλααμ), megtudjuk, hogy *rászállt Isten lelke* (24,2: ἐγένετο πνεῦμα θεοῦ ἐν αὐτῷ). Ennek következtében *hallja Isten mondásait* (24,4a: ἀκούων λόγια θεοῦ), *látja az Istentől kapott látomást* (24,4b: ὅστις ὄρασιν θεοῦ εἶδεν) és jövendöl.

A prófétai irodalomban a gyermek Sámuelről azt olvassuk, hogy *még nem ismerte Istent, mert még nem tárult fel előtte az Úr igéje* (1Sám 3,7: Σαμουηλ πρὶν ἢ γινῶναι θεὸν καὶ ἀποκαλυφθῆναι αὐτῷ ῥῆμα κυρίου). Dávid viszont arra hivatkozik, hogy Isten volt az, aki *feltárta* (ἀπεκάλυψε) Dávidnak a templom megépítésére vonatkozó parancsát (2Sám 7,27). Ámosz próféta pedig meggyőződéssel állítja, hogy *az ÚR semmit sem tesz addig, míg titkát ki nem jelenti* (ἐὰν μὴ ἀποκαλύψῃ) *szolgáinak, a prófétáknak* (3,7).

A bölcsességi írók átvitt értelemben használva az ἀποκαλύπτω igét, már egyértelműen az isteni kinyilatkoztatásról szólnak.⁵³ A zsoltáros imádságában már az is megfogalmazódik, hogy a hívő ember szívből vágyakozik Isten és az ő terveinek mind jobb megismerésére: *Nyisd föl szememet* (ἀποκάλυψον τοὺς ὀφθαλμοὺς μου), – *hogy megláthassam, milyen csodálatos a te törvényed* (LXX: Zsolt 118,18). Ben Szira költői kérdése így hangzik: *A bölcsesség gyökere ki előtt tárult fel, avagy ki láthatott bele terveibe?* (Sir 1,6)⁵⁴ Válaszával nem késlekedik: kijelenti, hogy *a bölcsesség gyökere az Úrnak félelme* (1,20), aki pedig bölcsességéből *bőkezűen juttat azoknak, akik őt szeretik* (1,10).

Dániel könyvében olvassuk, hogy miután haragjában Nebukadnezár elrendelte, hogy végezzék ki a babiloni bölcseket, amiért nem tudták megfejtetni a király álmát (vö. Dán 2,12), Dániel és társai *irgalomért könyörögtek a menny Istenehez. Ekkor a titok lelepleződött Dániel előtt éjszakai látomásban*,⁵⁵ *Dániel pedig áldotta érte a menny Istent* (2,18-19):

^{20b} *Isten neve legyen áldott örökkön örökké,
övé a bölcsesség és a hatalom.*

²¹ *Ő szabja meg a különböző időket és alkalmakat.
Királyokat taszít el, és királyokat támaszt.
Ő ad bölcsességet a bölcseknek,
és tudományt azoknak, akik megértik.*

²² *Kinyilatkoztatja a mélységes és elrejtett titkokat,
tudja, mi van a sötétben, és nála lakik a világosság.*

²³ *Hálát adok neked, atyáink Istene, és dicsőítelek,*

⁵³ Pl. *Kinyilatkoztatja neki titkait* (Sir 4,18: ἀποκαλύψει αὐτῷ τὰ κρυπτὰ αὐτῆς); *A Magasságbeli ismer mindenedet, – s világosan látja az idők jeleit. – Hirdeti a múltat és az eljövendőt, – és fölfedi a jól elrejtett titkokat* (Sir 42,18-19).

⁵⁴ Néhány görög kézirat a következő értelmező magyarázattal egészíti ki a (kanonizált) szöveget: „A bölcsesség forrása Isten mennyei Igéje, annak előretörése az örök parancsok” (lásd *Traduction Oecumenique de la Bible*, Paris 1982, 2112. oldal, 5. lábjegyzete), vagyis a Mózes közvetítésével kapott törvények az isteni bölcsesség örök törvényeiből fakadnak.

⁵⁵ A maszoréa szöveg szerint:

לְדָנִיֵּאל בְּחֻזְוֵן דִּי־לֵילִיָּא רָזָה גְּלִיָּא *Dánielnek éjszakai látomásban titok tárult fel.*

A perzsa eredetű **raz** (רַז) a Bibliában csak Dániel könyvében olvasható; extrabiblikus szövegek közül a kumráni iratokban található meg. A görög fordítások alapján (μυστήριον) *titoknak* fordítjuk. Lásd *La Bible de Jerusalem*, Cerf, Paris 1984, 1300. oldalán az ide vonatkozó lábjegyzetet.

*mert bölcsességet és erőt adtál nekem.
Most megmutattad nekem, amit tőled kértünk,
a király ügyét kinyilatkoztattad nekünk.*

Dániel dicsőítő imájában megtaláljuk az apokaliptikus irodalomra jellemző elemeket:

1. A μυστήριον szó gyakori előfordulása.⁵⁶
2. A bölcsesség témájának fontossága.⁵⁷
3. A bölcsesség ajándéka által Isten maga nyilatkoztatja ki (ἀνακαλύπτω)⁵⁸ és adja az ember tudtára (γυνορίζω) a rejtett titkokat, amelyek az Efezusi 1,9 versben olvasottakhoz hasonlóan Isten rejtett akaratára vonatkoznak. A 2,28 versben kifejezetten azt olvassuk, hogy Isten az, aki a *titkokat feltárja* (ἀνακαλύπτω μυστήρια).

Az uralkodó álmának megfejtése után Nabukadnezár elismeri, hogy Dánielben „isteni/szent lélek” működik.⁵⁹ A könyv szerzője Babel királya szájába ugyanazokat a jelzőket adja Dánielre vonatkoztatva, amelyek a József-novella szerzője szerint a fáraó ajkán hangzottak el Józsefet illetően.⁶⁰ A párhuzam azért is figyelemre méltó, mert a Józsefben illetve Dánielben működő „rendkívüli lelket”, és „isteni bölcsességet” egyaránt egy-egy pogány uralkodó ismeri fel.

A fentiek alapján összefoglalólag megállapíthatjuk, hogy Isten egy-egy emberen keresztül tárja föl rejtett titkait. Mint megtudjuk, ezek az emberek – nevezzük őket akár Izrael prófétájának, akár zsidó bölcsnek – nem maguktól voltak alkalmasak a misztérium befogadására, hanem Isten formálja őket: szívüket betölti „a bölcsesség és az értelem lelkével”, hogy felismerjék és másokkal is megismertessék Isten örök végzéseit.

II.2. Az apokrif iratokban

A hellénizáció korában a prófétai és bölcsességi látásmód egy sajátos módon az apokaliptikus irodalomban ötvöződött.⁶¹ Az apokaliptikus irodalom megtartott ugyan néhány, a próféciákra visszavezethető kifejezési formát, de azt újjakkal is gazdagította.⁶²

⁵⁶ A Dán 2,19-47 szakaszban hétszer találjuk az Isten rejtett terveit jelentő μυστήριον szót: 2,19.27.28.29.30.47 (2x).

⁵⁷ A bölcsesség mint az imádság tárgya és mint Isten ajándéka.

⁵⁸ Theodotion görög fordításában: ἀνακαλύπτει.

⁵⁹ *Dánielben, akit a király Baltazárnak nevezett el, rendkívüli lélek, tudás, értelem, továbbá álommagyarázó, titkot feltáró és rejtélyeket megfejtő képesség van... A király így szólította meg Dánielt: Azt hallottam felőled, hogy isteni lélek, világos értelem és rendkívüli bölcsesség van benned.* (5,12-14).

⁶⁰ Ter 41,38-39: *A fáraó ezt mondta szolgálóinak: Találhatunk-e ehhez hasonló embert, akiben isteni lélek van* (ὅς ἔχει πνεῦμα θεοῦ ἐν αὐτῷ). *Józsefnek pedig ezt mondta a fáraó: Miután Isten mindezt neked adta tudtul, nincs hozzád hasonló értelmes és bölcs ember* (οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος φρονιμώτερος καὶ συνετώτερός σου).

⁶¹ A fogság utáni próféciát egyre jobban foglalkoztatta Isten ítélete és az üdvösség problémája. A prófétai eszkatológiával szemben, túl az Izrael világában szemlélt üdvtörténeten, az egyetemes emberiség sorsával foglalkozik. A történelem beteljesedését várja, amely Isten közvetlen beavatkozásának eredménye lesz. A Hénoknak tulajdonított és az etióp egyházban kanonikusnak tekintett könyv a „Jahve napjának” nevezett egyetemes ítéletet rajzolja elénk. „Az apokaliptika eszkatologikus beállítottságú: legfőbb jellemzője a végidő közeli eljövételének türelmetlen várása, összekapcsolva a jók jutalmazását és a bűnösök büntetését megteremtő isteni ítélettel... Mivel már minden meghatározott, ezért ezt nem követi megtérésre sürgető

Az apokrifnak minősített Ezdrás 4. könyve Kr. u. 90 körül íródott, vagyis az Efezusi levél keletkezésével közel egyidőben.⁶³ Ezdrás a következő szavakkal fohászkodik:

Ha tehát kegyelmet találtam előtted,
küldd el szent lelkedet,
és én leírom mindazt, ami a világban történt, a kezdetektől fogva,
mindazt, ami a te törvényedben megíratott,
hogy az emberek rátalálhassanak ösvényedre,
és akik vágnak rá, az idők végén elnyerjék az életet.
Isten így válaszolt:
Jöjj ide, és én felgyújtom szívedben az értelem lámpását,
amely nem alszik ki mindaddig, amíg be nem fejezed írásodat...
(4Ezd 14,21-25)

A fenti szakasz szemlélete és megfogalmazása nagy hasonlóságot mutat az Ef 1,15-18 szakaszban olvasottakkal: (1) imádságban (2) Istentől (3) a Szentlelket kéri (4), hogy költözzék az ember szívébe. Az értelem lámpásá-hoz hasonlított isteni adomány⁶⁴ lehetővé teszi Ezdrás számára, hogy megértse és másoknak is megmutassa „Isten ösvényét”, vagyis az „élet útját”.

Az Ezdrás 4. könyvből a fentiekben idézett szövegrészlet az értelem szinonimájában kifejezetten is szól a bölcsességről (vö. Ef 1,17). A törvényedben megíratott kifejezés pedig utalásszerűen tesz említést a Lélek ajándékáról.⁶⁵

Amint a könyv végén megtudjuk, az Ezdrás nevében író szerző célja, hogy népét bölcsességre (4Ezd 14,46) és ezáltal Isten ismeretére vezesse (vö. Ef 1,17):

Bennük van (ti. Ezdrás írásaiban) az értelem forrása,
a bölcsesség kútja,

felhívás” – állapítja meg RÓZSA Huba, *Az Ószövetség keletkezése* című munkájának (SzIT, Budapest 1996) II. kötet 439. oldalán.

⁶² Tanítását például a prófétákhoz hasonlóan én-formában (egy-egy szám első személyben) fogalmazza meg, valamint leggyakrabban terjedelmes látomásokban beszél el. Ugyanakkor kedveli a szimbolikus nyelvet (színek, számok, különleges állatok), melyek magyarázatát valamely égi lény adja meg. Az apokaliptikus írások további jellemzője a pseudonimitás, hogy ezáltal a szerző különleges tekintélyt adjon a történelem titkát feltáró tudósításának.

⁶³ *The Old Testament Pseudepigrapha*, vol. I: Apocalyptic Literature and Testaments; (szerk.) CHARLESWORTH J. H., Doubleday, New York 1985, 520.

⁶⁴ A kifejezés vajon isteni valóságot fogalmaz meg, vagy csak egy képet rajzol elénk? Ennek megválaszolására olvassuk tovább az idézett apokrif iratot:

A hang (ti. Istené) így szólt hozzám:
Ezdrás, nyisd ki a szád, és idd meg, amit inni adok neked!
Kinyitottam számat, és íme: egy teli serleget tettem elém,
melynek tartalma vízhez volt hasonló, de színe a tűzhöz hasonlított.
Én fogtam a serleget, és megittam...
(14,39)

A két szélsőséges, kiengesztelhetetlen lételem, a tűz és a víz együttes szereplése az ajándék transzcendens mivoltát sugallja. A fentiekben olvasott „lámpás” és az itteni „tűz” Isten dicsőségének leírásait juttatja eszünkbe.

⁶⁵ Néhány verssel alább a következő változásokról számol be Ezdrás:

Miután a serleget felhajtottam
szívem az értelmet fakasztotta,
bensőm bölcsességgel telt el...
(14,40)

az ismeretek folyama...

(14,47)

A késői apokaliptika egy jellegzetes szövegének elemzése által a fentiekben rámutattunk, hogy az Efezusi levél 1,17 versében olvasható kérés megfogalmazása a hellenikus zsidó bölcsek tanításában gyökerezik.

Összefoglalás

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a πνεῦμα σοφίας καὶ ἀποκαλύψεως kifejezés azt a lelket jelöli, amely a Krisztusban kapott lelki áldások (Ef 1,3) közül való. A *bölcsesség és kinyilatkoztatás lelke* a Lélek sokféle adományai között⁶⁶ azért olyan értékes, mert Isten örök tervét és titkos akaratát tárja föl a hívő ember számára (vö. 1,8).⁶⁷

⁶⁶ *Egyik a Lélektől a bölcsesség adományát kapja, a másik a tudás adományát ugyanattól a Lélektől, a harmadik meg a hitet kapja ugyanabban a Lélekben vagy a gyógyítás adományát ugyanabban a Lélekben; ez a csodatévő hatalmat, amaz meg a prófétálást, egyik a szellemek elbírálását, másik többféle nyelvet, a harmadik pedig a nyelvek megfejtését. Mindezt azonban egy és ugyanaz a Lélek műveli, tetszése szerint osztva kinek-kinek.* (1Kor 12,8-11)

⁶⁷ Vö. LEMONON, J. P.: „L’esprit saint dans le corpus paulinien”, in *Dictionnaire de la Bible Supplément*, XI. kötet, Paris 1987, coll. 319.

Abstract/Summary

The Interpretation of “a spirit of wisdom and of revelation” (Ef 1:17) In The Light of the Hellenistic Jewish Wisdom Literature

The study endeavours to shed a light on the expression “*a spirit of wisdom and of revelation*” in Ephesians 1:17 through the examination of some Biblical texts of the Hellenistic Jewish wisdom.

The primary question lies in whom the word ‘spirit’ may refer to: whether it alludes to the divine person or it is a reference of some anthropological feature. The author aims at illuminating the rich contents of the expression in Ef 1:17 through the exploration of the Old Testament background of the Biblical expressions “a spirit of wisdom and of revelation”. A brief summary is provided about how the thinking of the chosen people developed from the time when man started searching for answers to questions that emerged through the different situations of life; and, having acknowledged their incapacity, they turned to God, the source of man’s wisdom.

The article clarifies the Biblical concept of wisdom and examines the knowledge of God in The Proverbs, Job, Ecclesiasticus/Ben Sira and The Book of Wisdom and then reviews some Bible and some apocryphal books in order to find some additional information concerning the correlations between the spirit of wisdom, the perception of what is revealed and the recognition of God. Through the examination of the Holy Scripture texts it becomes clear that God reveals His hidden secrets through one person at a time. These people do not become suitable for hosting the mystery by themselves: it is God who transforms them. He fills their hearts with the spirit of wisdom and understanding so that they recognize God’s eternal will and make others do the same. The point of view and the wording of the apocryphal passage quoted shows great similarity to Ef 1:15-18. The study points out that the appeal formulated in Ef 1:17 is rooted in the teaching of the Hellenistic Jewish wise people. Thus the expression examined refers to the spirit from among those spiritual blessings that we received in Christ.